
ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ

УДК 349.3

Л. В. Можечук

ад'юнкт кафедри цивільного права та процесу
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ПРАВОВА СУТНІСТЬ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УКРАЇНИ ЯК ОДНІЄЇ ІЗ ОСНОВНИХ ГАРАНТІЙ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Стаття присвячена науковому дослідженню сфери пенсійного забезпечення України. Охарактеризовано плюралізм підходів до визначення правової сутності поняття «пенсійне забезпечення», виокремленні його основні ознаки та функції. Проаналізовано співвідношення понять «пенсійне забезпечення» та «пенсійне страхування».

Ключові слова: право на пенсію, пенсійне забезпечення, пенсія, пенсійна політика, пенсійне страхування, функції пенсійного забезпечення.

Постановка проблеми. Сьогодні соціальна держава – це держава, яка за відповідних умов і порядку регламентує та гарантує кожному громадянину забезпечення гідних умов існування, соціальну захищеність, можливість для самореалізації особистості в суспільстві. У багатьох країнах світу у системі соціально-економічних відносин соціальний захист населення посідає провідне місце, оскільки він разом з показниками індексу людського розвитку є своєрідним індикатором соціального прогресу.

Для України як соціальної та правової держави соціальна функція є однією з головних, зміст якої полягає у забезпеченні соціальних прав людини, основним яких є право на соціальне забезпечення. Це право реалізується через різні організаційно-правові форми, зокрема пенсійне забезпечення, яке є важливим компонентом добробуту громадян.

Враховуючи те, що на сьогодні в Україні відбулося реформування системи соціального забезпечення, а саме пенсійного забезпечення, питання його правової сутності та значення у соціальному розвитку є досить актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання пенсійного забезпечення

було предметом вивчення багатьох таких науковців, як А. Бабенко, О.В. Бермічева, В.А. Буряк, В.В. Волинець, О.І. Данилюк, В.В. Даценко, М.Д. Ждан, Б. Зайчук, А.С. Колотік, В. Новиков, І.М. Сирота, Л. Ткаченко, А.І. Якимів та інших.

Мета статті – розкрити правову сутність поняття «пенсійне забезпечення» та його значення у соціальному розвитку.

Виклад основного матеріалу. Право на пенсійне забезпечення – це одне із основних соціальних прав людини, яке закріплене в Конституції України, законах України та міжнародних нормативно-правових актах. Його зміст полягає в матеріальному забезпеченні громадян шляхом надання різноманітних пенсій, тобто щомісячних пенсійних виплат відповідного розміру в разі досягнення особою передбаченого законом віку чи визнання її інвалідом або отримання членами її сім'ї цих виплат у визначених законом випадках [4, с. 50].

Що стосується визначення правової сутності поняття «пенсійне забезпечення», то слід зазначити, що термін «пенсійне забезпечення» змінювався в процесі історичного розвитку під впливом багатьох факторів, серед яких можна назвати традиції, менталітет народу, економічні та соціальні процеси тощо. Конкретний зміст та обґрун-

тування згаданих понять у багатьох країнах з'явилися не одразу [6, с. 28].

У науковій літературі відсутнє єдине визначення поняття пенсійного забезпечення. Так, вчений Н.Ю. Борисенко визначає пенсійне забезпечення як економічну категорію, яка є грошовими відносинами з приводу розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту, доходів від зовнішньоекономічної діяльності і частини національного багатства з метою формування грошових коштів для матеріального захисту населення від соціального ризику втрати трудового або іншого постійного доходу. Для працюючих – внаслідок втрати працездатності за настання старості, інвалідності; для непрацездатних членів сім'ї – внаслідок інвалідності, втрати годувальника; для окремих категорій працюючих – по досягненню встановленого стажу роботи у визначених сферах трудової діяльності.

Схоже визначення запропонувала українська вчена О.М. Соломка. пенсійне забезпечення – це системи інститутів (правил і організацій) та механізмів їх взаємодії, що акумулюють кошти через розподільчий (оподаткування) та нагромаджувальний (страхування) канали, амортизують наслідки соціальних ризиків, що прогножуються (зміна матеріального стану працюючих та інших категорій громадян внаслідок настання старості, інвалідності, втрати годувальника) відповідно до визначених соціальних технологій та національних правил, які мінімізують наслідки зміни матеріального становища [14].

Як видно із наведених визначень, поняття «пенсійне забезпечення» є складною системою, яка шляхом розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту, а також інших складових національного багатства передбачає мінімізацію наслідків соціальних ризиків, спричинених втратою працездатності, настанням інвалідності або втратою годувальника [17, с. 8–9].

В.В. Волинець пенсійне забезпечення визначає як матеріальне забезпечення, що надається з Пенсійного фонду України та Державного бюджету відповідно до встановлених державою правил особам пенсійного віку і непрацездатним грома-

дянам, а також тим, які втратили годувальника з огляду на визнану суспільством об'єктивно існуючу необхідність надавати таким громадянам утримання за рахунок коштів асигнованих на ці цілі державою [5, с. 334]. С. Шишкін пенсійне забезпечення розглядає як систему інститутів, які спрямовані на мінімізацію наслідків зміни матеріального становища працюючих та інших категорій громадян унаслідок настання старості, інвалідності, втрати годувальника. Б. Умурзаєв визначає пенсійне забезпечення як сукупність економічних відносин з приводу виробництва і розподілу в грошовій формі частини новоствореного продукту, необхідного для задоволення потреб непрацездатних категорій суспільства [15].

У науковій літературі поняття «пенсійне забезпечення» розглядається у чотирьох різних аспектах:

– *в юридичному аспекті* пенсійне забезпечення є галуззю законодавства, що регулює відносини, пов'язані з утриманням суспільством непрацездатних громадян. Правові норми пенсійного забезпечення водночас є частиною трудового законодавства, що віддзеркалює тісний зв'язок пенсійного забезпечення та пенсій із працею [3, с. 96];

– *у соціальному аспекті* пенсійне забезпечення покликане створити глобальну систему захисту непрацездатної частини населення від різноманітних соціальних ризиків. До того ж пенсійне забезпечення повинно не лише здійснювати заходи по захисту від бідності непрацездатного населення, однак і забезпечувати належний рівень життя пенсіонерам [10, с. 349];

– *в економічному аспекті* пенсійне забезпечення розуміють як частину національного доходу, що використовується на споживання з метою утримання непрацездатних [3, с. 96];

– *у фінансовому аспекті* пенсійне забезпечення полягає у використанні механізмів для формування відповідних державних і недержавних пенсійних фондів та регулярних виплат пенсіонерам [7, с. 258].

Таким чином, можна зробити висновок про те, що пенсійне забезпечення України – це передбачений законодавством

вид матеріального забезпечення громадян за рахунок коштів Державного бюджету, Фонду соціального страхування та Пенсійного фонду, який надається внаслідок досягнення пенсійного віку, трудового стажу, втрати годувальника або втрати працездатності. Назвемо основні ознаки пенсійного забезпечення. По-перше, пенсійне забезпечення є одним із видів соціального забезпечення громадян; по-друге, воно пов'язане з наданням грошових виплат, які мають регулярний характер, а тому його слід розглядати як вид матеріального забезпечення; по-третє, пенсійне забезпечення пов'язане з настанням визначених законом підстав (досягнення пенсійного віку, трудового стажу, втрата годувальника, непрацездатність громадян); по-четверте, пенсійні виплати здійснюються із спеціально створених фондів.

Проаналізувавши погляди науковців щодо визначення сутності пенсійного забезпечення, слід розкрити зміст поняття «пенсія», що є формою пенсійного забезпечення в Україні. Пенсія як вид матеріального забезпечення у широкому контексті соціального захисту є досить складним фінансовим і соціальним поняттям, що допускає різні трактування. Якщо розглядати сутність пенсії з погляду суспільства, то вона є частиною валового внутрішнього продукту, що вироблена працюючим поколінням для пенсіонерів, тобто однією з форм надання матеріальних благ непрацездатним громадянам [7, с. 259].

У Законі України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» пенсія визначається як щомісячна виплата у солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, яку отримує застрахована особа у разі досягнення нею передбаченого законом пенсійного віку чи визнання її інвалідом. Пенсію можуть отримувати члени сім'ї такої особи у випадках, визначених законодавством. Пенсійна виплата трактується як грошова виплата у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що здійснюється у вигляді пенсії, довічної пенсії або одноразової виплати [12].

Необхідно зазначити, що використання терміну «пенсія» для позначення окремо-

го виду страхових пенсій, що сплачуються за рахунок коштів системи загальнообов'язкового пенсійного страхування, не є вдалою практикою. Адже пенсії за способом акумуляції, перерозподілу коштів (за формою пенсійного забезпечення) поділяються як на страхові, так і на державні (не страхові). Прикладом останніх є пенсії за вислугу років певним категоріям працівників і службовців, які не є суб'єктами пенсійного страхування й отримують пенсії за рахунок коштів Державного та місцевих бюджетів (військовослужбовці, співробітники органів внутрішніх справ, державні службовці, судді та інші) [1, с. 213].

Сьогодні в Україні правове регулювання пенсійного забезпечення здійснюється низкою нормативно-правових актів, основними є Закон України «Про пенсійне забезпечення» та Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Відповідно до ст. 9 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» у солідарній системі призначаються такі пенсійні виплати: пенсія за віком, пенсія по інвалідності, пенсія у зв'язку з втратою годувальника [12]. Ст. 2 Закону України «Про пенсійне забезпечення» передбачає виплату державних пенсій – трудові пенсії (пенсія за віком; по інвалідності; у разі втрати годувальника та пенсії за вислугу років) [13].

Слід наголосити, що 3 жовтня 2017 року набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій» [11], який передбачає істотні зміни щодо умов виходу на пенсію. Особливу увагу слід приділити такому виду спеціальних пенсій, як пенсія за вислугу років. Так, згідно з цим Законом з 01 січня 2018 року скасовується пенсія за вислугу років для медиків та працівників освіти. Виняток становлять ті особи, які на момент набуття чинності Законом набули такого права.

Таким чином, аналізуючи положення перелічених нормативно-правових актів, можна виокремити такі ознаки пенсій:

- пенсійні платежі здійснюються регулярно (у встановлені законом строки);
- пенсія виплачується внаслідок настання передбачених законом випадків;

- кошти на виплату пенсій виділяються із спеціально створених для цього джерел;
- розмір пенсії залежить від трудового стажу, умов праці, заробітку.

Доречно звернути увагу також на співвідношення понять «пенсійне забезпечення» та «пенсійне страхування». Так, вчений А.А. Казанчан зазначає, що терміни «пенсійне забезпечення» і «пенсійне страхування» не є тотожними. Згідно зі ст. 25 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» під пенсійним страхуванням слід розуміти систему матеріального забезпечення непрацездатних громадян пенсіями, допомогою, іншими видами забезпечення та обслуговування в разі настання страхових випадків, передбачених законодавством (старість, інвалідність, втрата годувальника тощо), за рахунок страхових внесків до пенсійних та соціальних фондів [12]. Відмінність понять «пенсійне забезпечення» та «пенсійне страхування» полягає у тому, що, по-перше, пенсійне забезпечення є видом соціального забезпечення, змістом якого є виплата щомісячних грошових виплат – пенсій, а пенсійне страхування є формою та способом соціального забезпечення, який передбачає акумуляцію та перерозподіл страхових внесків до пенсійних страхових фондів; по-друге, не можна вважати, що пенсійне забезпечення здійснюється лише шляхом участі в пенсійному страхуванні, а пенсійне страхування передбачає виплату застрахованим громадянам лише пенсій [8, с. 145].

Пенсійне забезпечення України виконує дві основні функції, що характеризують його загальні риси, а саме розподільну й відтворювальну. Реалізуючи ці функції, необхідно погоджувати економічні інтереси працездатних членів суспільства, які створюють матеріальні блага, і непрацездатних. Крім цього, пенсійне забезпечення реалізує свої внутрішні, специфічні функції. До них належать такі:

- розрахунок тривалості трудового стажу працівника;
- облік і розподіл накопичувальних пенсійних внесків;
- оформлення виплати пенсій;
- зберігання і доставка грошових коштів тощо.

З метою забезпечення соціальної політики та економічної стабільності з огляду на таке трактування функції пенсійного забезпечення держава будує свою політику і приймає законодавчі акти, які б об'єктивно регулювали соціальну систему в цілому і пенсійне забезпечення зокрема [3, с. 95].

Основною складовою частиною соціальної політики в Україні є політика пенсійного забезпечення. Пенсійна політика об'єднує інтереси різних соціальних груп, загальносуспільні потреби і має вирішувати завдання щодо забезпечення справедливого розподілу можливостей розвитку між нинішніми і майбутніми поколіннями, а також усередині кожного покоління.

Саме пенсійна система та пенсійне забезпечення перебувають під впливом пенсійної політики як складової соціальної та фінансово-економічної політики держави. У цьому контексті пенсійну політику слід розглядати як комплекс фінансових, соціально-економічних і організаційно-правових заходів, що здійснює держава через свої інституції в межах наданих їй функцій та повноважень з метою підтримки встановлених законом соціальних гарантій та стандартів забезпечення громадян, що втратили працездатність з віком, у зв'язку з інвалідністю, втратою годувальника. Таким чином, соціальна та економічна роль пенсійної політики в сучасному суспільстві визначається тим, що надійність пенсійного забезпечення є основою соціальної стабільності держави, а в багатьох випадках також і економічної стабільності. Одночасно стан економіки впливає на функціонування системи пенсійного забезпечення [14, с. 26].

Соціальна сутність пенсійної політики полягає також у партнерській взаємодії всіх зацікавлених сторін у створенні ефективної пенсійної системи. Суб'єктами (соціальними партнерами) цих відносин є, по-перше держава; по-друге, ті члени суспільства, що мають потребу у такому забезпеченні (пенсіонери як особлива демографічна група в цілому, а також окремі особи); по-третє, ті члени суспільства, які працюють і створюють цю частину національного доходу [14, с. 28].

Політика у сфері пенсійного забезпечення виконує такі функції:

– забезпечує формування фінансових ресурсів;

– реалізує заходи і програми, безпосередньо спрямовані на забезпечення функціонування інститутів пенсійної системи;

– реалізує права та обов'язки суб'єктів пенсійної системи [9, с. 422].

Враховуючи соціально-економічні процеси, які відбуваються в Україні, слід відзначити, що існує низка чинників, які негативно впливають на стан пенсійного забезпечення. Серед них основними є демографічні процеси (старіння населення, зменшення працездатного населення), макроекономічний стан держави (інфляція, безробіття, економічні кризи тощо), зменшення чисельності зайнятого населення [1, с. 215–216]. Демографічна ситуація у державі нині погіршується й поступово переростає в кризу. Відбувається процес старіння населення, внаслідок чого змінюється співвідношення працездатних і пенсіонерів. Сумарних відрахувань стає недостатньо для збереження рівня пенсій, їх розмір знижується за рахунок пізньої індексації і коефіцієнт заміщення (відношення розміру пенсії до розміру заробітної плати) знижується [2]. Усі ці тенденції негативно впливають на фінансування пенсійних виплат, отже сучасні умови вимагають пошуку нових джерел фінансових ресурсів для цих цілей.

Макроекономічний стан держави вказує, що розмір страхових внесків безпосередньо залежить від величини фонду оплати праці, в цілому низький рівень заробітних плат призводить до недостатнього обсягу надходжень до пенсійного фонду. Незадовільне макроекономічне становище зумовлює низький рівень надходжень і до державного бюджету України, що унеможлиблює достатнє покриття дефіциту пенсійного фонду за рахунок державних коштів.

Ще одним фактором, який негативно впливає на розвиток сфери пенсійного забезпечення України, є значна тінізація виплат працівникам. Вона полягає в тому, що роботодавці, виплачуючи заробітну плату своїм працівникам, приховують її від оподаткування й не сплачують внесків до фондів соціального страхування. Це пов'язано із великим соціальним наванта-

женням на трудові виплати працівникам [16, с. 51–52].

Висновки і пропозиції. Пенсійне забезпечення в Україні слід розглядати як необхідний елемент системи соціального захисту, важливу умову економічної та соціальної стабільності держави. Воно ґрунтується на економічних інтересах громадян з різними рівнями доходів і рівнями розвитку. Водночас пенсійне забезпечення є основним джерелом засобів для існування непрацездатних громадян.

З огляду на наявність низки чинників, які негативно впливають на функціонування пенсійної системи України, можна говорити про те, що сьогодні необхідна розробка конкретних заходів із реформування розподільних відносин. Соціальна політика держави повинна бути спрямована на запобігання і припинення подальшого падіння рівня і якості життя населення. Крім цього, виникає необхідність у використанні раціональних методів фінансового забезпечення пенсійної системи України.

Список використаної літератури:

1. Багацька К.В., Климаш Н.І., Дем'яненко Н.І. Бюджетна система: навч. посібник / за заг. ред. Т.А. Говорушко. Львів, 2014. 296 с.
2. Бондарук І.С. Оцінка ролі управління ризиками, пов'язаними із пенсійним забезпеченням та їх впливу на економічну безпеку держави. URL: http://dspace.udpu.org.ua:8080/jspui/bitstream/6789/2123/1/bondaruk_010.pdf.
3. Буряченко О.Є. Сутність поняття пенсійного забезпечення в науковому дискурсі. Розвиток системи державного управління в Україні. Теорія та практика державного управління. 2015. № 2 (49). С. 90–97.
4. Ветухова І.А., Яковлева Г.О., Ярошенко О.М. Пенсійне забезпечення: навч. посібник / за заг. ред. В.В. Жернакова. Харків, 2013. 230 с.
5. Волинець В.В. Щодо захисту права на пенсійне забезпечення. Публічне право. 2012. № 2. С. 333–338.
6. Грушко В.І., Грушко Н.В., Бевзенко О.В. Пенсійна система України: навч. посібник. / за заг. ред. В.І. Грушка Київ, 2006. 336 с.
7. Данилюк О.І. Теоретична сутність понять «пенсія» та «пенсійне забезпечення».

- Науковий вісник НЛТУ України. 2012. № 22. С. 256–261.
8. Казанчан А.А. Поняття та види пенсійного забезпечення громадян в Україні. Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Юридические науки. 2010. Т. 23 (62). № 1. С. 142–149.
9. Луговенко Н. Соціальні функції пенсійного забезпечення. Вісник НАДУ. 2005. № 4. С. 420–423.
10. Мартюшев С.М. Щодо сутності пенсійного забезпечення працівників. Форум права. 2013. № 3. С. 347–351.
11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій: Закон України від 03 жовтня 2017 р. № 2148-VIII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2148-19/page>.
12. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09 липня 2003 р. № 1058-IV / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1058-15>.
13. Про пенсійне забезпечення: Закон України від 05 листопада 1991 р. № 1788-XII. / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1788-12/page>.
14. Соломка О.М. Пенсійне забезпечення в системі соціального захисту населення: автореф. дис. ... канд. економ. наук: 08.01.01 «Економічна теорія». Харків, 2006. 24 с.
15. Умурзаев Б.Х. Роль и место пенсионного обеспечения в экономических отношениях людей в условиях углубления рынка. Трудовое право. 2006. № 7. С. 56–60.
16. Шпильовий С.Є. Проблеми системи пенсійного забезпечення в Україні та шляхи її вдосконалення. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_vsn_2013_31_13.
17. Ярошенко О.М., Прилипко С.М., Слюсар А.М. Пенсійне забезпечення: підручник / за ред. О.М. Ярошенка. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків, 2017. 308 с.

Можечук Л. В. Правовая сущность пенсионного обеспечения Украины как одной из основных гарантий социального развития

Статья посвящена научному исследованию сферы пенсионного обеспечения Украины. Охарактеризован плюрализм подходов к определению правовой сущности понятия «пенсионное обеспечение», выделены его основные признаки и функции. Проанализировано соотношение понятий «пенсионное обеспечение» и «пенсионное страхование».

Ключевые слова: право на пенсию, пенсионное обеспечение, пенсия, пенсионная политика, пенсионное страхование, функции пенсионного обеспечения.

Mozhechuk L. The legal essence of Ukraine's pension provision as one of the main guarantees of social progress

This article is devoted to the scientific research of the sphere of pension provision in Ukraine. In particular, the scientific article describes the pluralism of approaches to the definition of the legal essence of the concept of "pensions", its main features and functions are singled out. The ratio of the terms "pension provision" and "pension insurance" is analyzed.

Key words: right to retirement, pension provision, pension, pension policy, pension insurance, pension security functions.